

DĖL LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAZODŽIO TARIAMOSIOS NUOSAKOS OPTATYVINĖS REIKŠMĖS VIENTISINIUOSE SAKINIUOSE

P. GAILIONAS

I

Tariamoji nuosaka reiškia ne realų, bet tariamą veiksma, t. y. tokį veiksma, kuris, priklausydamas nuo kai kurių sąlygų, galėtų būti realus arba, mums pageidaujant, turėtų tapti realus. Kaip daugelyje kitų kalbų (latvių, rusų, vokiečių, lotynų ir kt.), taip ir lietuvių kalbos veiksmažodžio tariamoji nuosaka turi dvi pagrindines reikšmes: 1) potencialinę ir 2) optatyvinę.

Tariamasis nuosakos forma potencialinę reikšmę turi tada, kai kalbantysis asmuo ta forma nusako veiksma, kurį jis laiko ne realiu, bet galimu, be to, tokiam veiksmui įvykdyti jis nerodo valios pastangų (noro, prašymo, pageidavimo). Pvz.: Jei tas ašaras surinktum, pasidarytų srauni upė. J. Bil. R 33. Kai kalbantysis asmuo, ką nors sakydamas apie galimą veiksma, kartu išreiškia ir norą, pageidavimą, kad tas veiksmas taptų realiu faktu, ir šį veiksma išreiškia tariamosios nuosakos forma, tuomet tokia forma yra vartojama optatyvine reikšme. Pvz.: Kad nors vieną kokį vaiduoklį pamatyčiau. I. Simon. AŠL 322. Pasirėmęs smakrą, rodos, žiūrėtum ir žiūrėtum į degančius pušų stuobrius, klausytum, kaip pokši nuodėguliai... T. I. GU 18.

Tariamasis nuosakos potencialinės reikšmės atspalviai, kaip teisingai pastebi B. Chryčikovas¹, yra kalbos intelektualinės sferos objektas, ir juose nesti emocijų ir valios elementų arba jie bent nevaizduoja reikšmingesnio vaidmens. Optatyvinės reikšmės atspalviams būdingi valios ir emociniai elementai, nebūdingi — intelektualinės sferos elementai.

Abi pagrindinės tariamosios nuosakos reikšmės — potencialinė ir optatyvinė — su įvairiais konkretesniais jų reikšminiais atspalviais, kurie išryškėja, vartojant nuosakos formas vientisinių ir sudėtinių sakinių

¹ Зг. Б. В. Хрычиков, Значения форм сослагательного наклонения в простом предложении в современном русском языке. — Министерство просвещения РСФСР, Новгородский педагогический институт, Ученые записки, т. I, историко-филологический факультет, Новгород, 1956, стр. 141.

konstrukcijose ir siejant su kitais sakinio komponentais (ypač su kai kuriomis dalelytėmis), yra vienos bendresnės tariamumo reikšmės modifikacijos. Ne visuomet yra lengva konkrečiais atvejais tiksliai diferencijuoti tariamosios nuosakos formas potencialinės ir optatyvinės reikšmių elementus. Imame sakinį *Jočiau į žvejus, lankyčiau žvejus, vesčiau žvejų mergužėlę*. A—J. Jušk. Liet. svotb. dain., 123 d. Šio sakinio rėmuose tariamosios nuosakos formos (*jočiau, lankyčiau, vesčiau*) vartojamos daugiau optatyvine reikšme, nors čia jaučiame ir potencialinės reikšmės atspalvio: *jočiau, lankyčiau*, jei būtų tam tikros sąlygos, jei niekas netrukdytų ar pan. Taigi potencialinės ir optatyvinės reikšmių skyrimas kartais esti gana reliatyvus.

Šiame straipsnyje pateiksime medžiagos apie tariamosios nuosakos vartojimą optatyvine reikšme vientisiniuose sakiniuose.

Analizuodami tariamosios nuosakos reikšmes ir vartojimą, kalbininkai optatyvinei reikšmei skiria eilę konkretesnių semantinių atspalvių. Pavyzdžiui, B. Chryčikovas² rusų kalbos veiksmažodžio tariamosios nuosakos optatyvinės reikšmės konkretesnių ir siauresnių semantinių atspalvių eilėje skiria noro, skatinimo, patarimo, prašymo, įsakymo semantinius atspalvius. V. Volodinas³ tokių optatyvinės reikšmės atspalvių randa dar daugiau, skirdamas noro, svajojimo, sprendimo, patarimo, prašymo, reikalavimo, privalomumo ir kitokius semantinius atspalvius, kartu pastebėdamas, kad tie atspalviai betarpiškai susisieja, ir ne visuomet lengva juos atskirti vienus nuo kitų.

Lietuvių kalbos veiksmažodžio tariamosios nuosakos optatyvinės reikšmės semantinius atspalvius, kurių taip pat yra nemaža, būtų galima suskirstyti į tris stambesnes grupes: 1) noro, 2) liepimo-prašymo, 3) pageidavimo-linkėjimo semantiniai atspalviai. Toks trijų semantinių atspalvių grupių skyrimas gali būti siejamas su tariamosios nuosakos 1-ojo, 2-ojo ir 3-ojo asmens formomis; be to, per didelis reikšminių atspalvių smulkinimas nepatogus tuo, kad praktiškai nelengva išskirti subtilius reikšmių skirtumus.

Noro semantiniai atspalviai paprastai yra reiškiami tariamosios nuosakos vienaskaitos arba daugiskaitos 1-ojo asmens formomis. Pvz.: *Vai eičiau aš, eičiau į tolimą kraštą su vėjais dalios po pasaulį ieškotų...* V. Myk.-Put. R I 13. Forma *eičiau* šio sakinio kontekste reiškia norą, kuris paryškinamas tos formos kartojimu ir jaustuku *vai*. Noro semantinis atspalvis yra toks optatyvinės reikšmės atspalvis, kuriuo kalbantysis asmuo išreiškia norą, kad kas nors vyktų, kad jis pats galėtų ką nuveikti, pasiekti, tačiau šis valios akto momentas apsiriboja kalbančiojo asmens sąmonės sfera, o nenukreipiamas į praktinės veiklos sritį. Reikšdamas nuosakos forma norą, kalbantysis asmuo tepareiškia savo siekimą kokio nors objekto, siekimą patenkinti tam tikras reikmes, bet nereiškia nei prašymo, nei liepimo, nei pageidavimo, kad kas

² Zr. cit. veikalą p. 154—168.

³ Zr. В. Т. Володин, Условно-желательное (гипотетическое) наклонение в современном русском языке, Куйбышев, 1961, стр. 25—37.

nors kitas vykdytų ar padėtų įvykdyti norimą veiksmą. Kai tariamosios nuosakos forma reiškia noro semantinį atspalvį, paprastai visuomet ją galime pakeisti veiksmožodžio *norėti* kurios nors formos ir siekiamą veiksmą reiškiančios bendraties junginiu. Pvz., sakinyje *Eičiau aš jau ant kapelių Budinti savo tėvelių, Šaukčiau motinėle Balsu gegutėlės — Ar neišgirs?* JD. I 11 d. Formas *eičiau, šaukščiau* galėtume pakeisti junginiais: *norėčiau (noriu) eiti; norėčiau (noriu) šaukti*.

Liepimo-prašymo semantiniai atspalviai yra tokie optatyvinės reikšmės atspalviai, kuriais kalbantysis asmuo reiškia norą, kad kas nors kitas imtųsi tam tikro veiksmo, ką nors atliktų, nuveiktų šioj ar tokj darbą. Liepimo-prašymo semantiniai atspalviai paprastai yra reiškiami tariamosios nuosakos 2-ojo (vienaskaitos arba daugiskaitos) asmens formomis. Pvz.: *Jurgel tu midų pilstyti padėtum*. B. Sruog. R III 78. Čia kalbančiojo asmens noras išreiškiamas prašymu, nukreiptu į 2-ąjį asmenį.

Pageidavimo-linkėjimo semantiniais atspalviais kalbantysis asmuo reiškia norą, kad kas nors kitas nuveiktų tam tikrą darbą, kad kas nors atsitiktų. Pageidavimo-linkėjimo semantinius atspalvius nuo liepimo-prašymo semantinių atspalvių skiriame tuo, kad valios aktas, išreikštas pageidavimo-linkėjimo atspalviu, yra nukreiptas į 3-ąjį, o ne į 2-ąjį asmenį. Pvz.: *Kad ji bent tylėtų*. I. Simon. AŠL 264.

Noro, liepimo-prašymo ir pageidavimo-linkėjimo semantiniai atspalviai priklauso bendresnei, optatyvinei reikšmei. Būdami šios bendresnės reikšmės smulkesni daliniai, noro, liepimo-prašymo ir pageidavimo-linkėjimo atspalviai turi šį tą bendra, ir ne visuomet konkrečiais atvejais galima išvesti tarp šių trijų reikšminių grupių griežtas bei tikslas ribas.

Kiekvienoje trijų semantinių atspalvių grupėje galime išskirti eilę konkretesnių reikšminių atspalvių: reiškiamas įvairaus intensyvumo noras, prašymas, pageidavimas, linkėjimas ir t. t. Tie semantiniai atspalviai ypač priklauso nuo to, kokiomis sintaksinėmis sąlygomis vartojama nuosakos forma: ar ji, reliatyviai imant, yra laisva⁴ (nesusijusi ar mažai susijusi su kitais sakinio komponentais), arba sintaksiškai ribota, t. y. susijusi su dalelytėmis, jaustukais, kai kuriais kitais žodžiais. Be to, nuosakos formos reikšmė priklauso ir nuo sakinio intonacijos, sakinio rūšies (klausiamasis ar tiesioginis sakiny) ir kt. Tariamosios nuosakos forma, abstrahuota iš sakinio ir konteksto rėmų, reikšmės atžvilgiu yra bespalvė ir turi tiksliai bendrą tariamumo reikšmę.

Tolesnis mūsų tikslas — apžvelgti sintaksines sąlygas, kuriose pasireiškia tariamosios nuosakos optatyvinės reikšmės noro, liepimo-prašymo ir pageidavimo-linkėjimo semantiniai atspalviai.

⁴ Žr. В. В. Виноградов, О категории модальности и модальных словах в русском языке. — Труды института русского языка, т. II, 1950, стр. 50.

Reiškiant noro semantinius atspalvius, tariamosios nuosakos 1-ojo asmens forma gali būti vartojama įvairiomis sintaksinėmis sąlygomis.

a) Kai tariamosios nuosakos 1-ojo asmens forma vartojama laisva, jos noro semantinis atspalvis esti suvokiamas iš konteksto, visos sakinio minties ir intonacijos. Pvz.: *Tankiai lankyčiau, Tankiai žiūrėčiau, O kokiais žiedeliais Rūtelės žydės.* JD I 63 d. *Aš pakirsdinčiau, aš išpiaudinčiau Šešias baltas lentėles.* JD I 129 d. *Aš nusiprausčiau Baltai burnelę Sunkiuoju prakaitėliu, Gaudžiosioms ašarėlėms.* JD I 130 d. *Į skarmalus suplėšyčiau visus Baudžiauninkų valdovus. Savo rankom Akis išdrėksčiau.* B. Sruog. AD 118. *O, kad taip galėtų mainyties! Atiduočiau visatelaitei naudą, visą gyvenimą, eičiau į mišką, į supuvusią trobą prie Janės, Kazeliu tik nešinas.* Zem. Rr 244.

Kad šių sakinių pabruktosios tariamosios nuosakos formos turi noro reikšmės atspalvį (nors jose gali būti jaučiamas ir galimumo atspalvis), rodo tai, jog tas formas galime pakeisti veiksmazodžio *norėti* formomis su atitinkamą veiksmą rodančia bendratimi: *lankyčiau = norėčiau lankyti, žiūrėčiau = norėčiau žiūrėti* ir t. t.

Kai tariamosios nuosakos forma *kartojama*, yra reiškiamas intensyvesnis noro atspalvis. Pvz.: *Bėgčiau, bėgčiau į dvarelį Pas savo brolužėlį.* JD I 122 d. *Duočiau, duočiau dorelėlį Ant žalio muilelio.* JD I 244.

Potencialine reikšme tariamosios nuosakos forma nėra kartojama; formos kartojimas yra vienas iš tariamosios nuosakos optatyvumo požymių.

b) Noro semantinis atspalvis yra pabrėžiamas, kartu suteikiant emociinį pobūdį, kai nuosakos forma siejama su jaustukais (*ak, ai, oi, o...*). Pvz.: *O, eičiau, klausčiau Jaunos seselės, Ar dygsta rūtelės, Ar garbiniuoja?* JD I 63 d. *Ak, lėkčiau prie josios už paukštį greičiau.* V. Myk.-Put. R I 27.

c) Noro semantinis atspalvis intensyvinamas ir pabrėžiamas, nuosakos formą susiejant su dalelyte *kad* — viena arba lydima jaustukų (*o, ai, oi...*). Tai dažnas noro reiškinio būdas. Pvz.: *Kad aš būčiau toks išmintingas, kaip tu! NdŽ. Kad aš užmigčiau Nors valandėlę.* JD I 72 d. *Kad nors draugą ar pažįstamą turėčiau, kur nuramintų ir pastiprintų...* J. Bil. R 34. *O kad turėčiau nors motinėle...* JD I 90 d. *Ak, kad būčiau aš dabar namie, kad būčiau aš namie! I. Simon. AŠL 217. Ak, kad liežuvių aš turėčiau Daugiau, kaip visą tūkstantį...* I. Simon. AŠL 248.

d) Noro atspalvis intensyvinamas, stiprinant emociinį pobūdį, kai nuosakos forma vartojama su prievieksmiu *kaip* — vienu arba lydimu jaustuko. Pvz.: *Pasaulī! O kaip norėčiau nuo kaktos tau Nubraukti rūpesčių raukšles!* S. Nėr. SM 156. *Kaip aš norėčiau Vilnių atlan-kytil!* B. Sruog. AD 14.

Liepimo-prašymo semantiniai atspalviai gali būti reiškiami tiek liepiamosios, tiek ir tariamosios nuosakos formomis. Kai norime, kad liepimas ar prašymas turėtų griežtesnį, kategorinį atspalvį, vartojame liepiamosios nuosakos 2-ojo asmens formas. Liepimas ar prašymas, reiškiamas tariamosios nuosakos formomis, neturi tokio griežtumo, kategoriškumo, yra „švelnesnis“. Vadinasi, liepiamosios ir tariamosios nuosakos formos kai kuriais atvejais yra sinoniminės liepimo ar prašymo reiškimo formos.

Kalbame apie tariamosios nuosakos formų vartojimą liepimo-prašymo semantiniams atspalviams reikšti, nes nustatyti ribą, kada šios nuosakos formomis reiškiamas liepimas, kada prašymas, gana sunku (tai nemaža priklauso ir nuo sakinio intonacijos bei konteksto). Pvz., sakome: Tu anksčiau *gultum, pailsėtum*. J. Balt. PV 21. O tu *papasakotum* mums apie Maskvą, -- tarė tėvas. A. Vencl. GD 492. Jei pirmasis šių sakinių būtų pasakytas su liepimo intonacija, jo tariamosios nuosakos formos, kurios, kaip matyti, tereiškia prašymą, patarimą, įgytų liepimo atspalvį. Antruoju sakiniu paprastai tėra reiškiamas prašymas.

Atsižvelgiant į nuosakos formos ryšį su kitais sakinio komponentais, gali būti keli 2-ojo asmens formos, reiškiant liepimą-prašymą, vartojimo atvejai.

a) Kai tariamosios nuosakos 2-ojo asmens forma vartojama laisva, nesąlygojama kitų sakinio komponentų, liepimo-prašymo semantiniai atspalviai (liepimas, prašymas, maldavimas, siūlymas ir pan.) daug priklauso nuo sakinio prasmės, intonacijos, konteksto. Pvz.: Jureli, eitum namo. P. Cvir. ŽM 198. Sakau, eitum, pavogtum kur šieno, pradų gautum... P. Cvir. ŽM 116. Tu eitum pas mus į žentus. V. Myk.-Put. S 398. O tu nesityčiotum, malūnininke. A. Vencl. GD 294. Bent kepurę nusiiatum, buožgalvi. A. Vencl. GD 233. Pati samdine buvus, kitą bent užjaustum... J. Blt. PV 333. Ateitum, kaimyne, nutaškytum juos? J. Balt. PV 19.

b) Liepimo-prašymo semantiniai atspalviai esti kategoriškesni, griežtesni, ir apskritai pabrėžiama optatyvinė reikšmė, kai tariamosios nuosakos forma siejama su prievieksmių *gerai, greitai, vertai* aukštesniuoju laipsniu — *geriau, greičiau, verčiau*. Pvz.: Geriau prikąstum liežuvį, — sumurmėjo vyras... A. Vencl. GD 181. Geriau nešnekėtum! — rimtai tarė pulkininkas Dalba-Dalbaitis. A. Vencl. GD 180. Nutiltum verčiau! — nenurimo ponis Dalbaitienė. A. Vencl. GD 181.

Reiškiant liepimą-prašymą tariamosios nuosakos formos ir prievieksmių *geriau, greičiau, verčiau* junginiu, tie prievieksmiai čia beveik netenka savo leksinės reikšmės ir eina tariamosios nuosakos optatyvinės reikšmės sustiprinimo funkciją.

c) Liepimas-prašymas gali būti reiškiamas veiksmazodžio *galėti* tariamosios nuosakos 2-ojo asmens forma, sujungta su pagrindinį sakinio veiksmą reiškiančia bendratimi. Pvz.: Galėtum patylėt, Derenčiau. A. Vencl. GD 589. Taip kalbant, turima galvoje ne leksinė veiksmazodžio

galėtų reikšmė, ne galėjimas ar negalėjimas ką veikti, bet patarimas, prašymas, siūlymas.

d) Klausiamąjį sakinių konstrukcijoje su dalelyte *gal* siejama tariamosios nuosakos forma reiškia švelnų, atsargų, negriežtą prašymą. Pvz.: Gal eitum pailsėti? A. Venel. GD 6. O gal pabėgtum išlipęs? J. Balt. PV 165. O gal užkąstum ką iš kelionės? A. Vien. P 114. Sakau, gal jūs pasidairytumėt kur kokio kampo?.. J. Balt. PV 20.

e) Švelnus, atsargus prašymas yra reiškiamas tariamosios nuosakos forma su neiginiu *ne-*, vartojamu klausiamąjį sakinių su klausiamąja dalelyte *ar* fone. Pvz.: Ar nesisėstum, kaimyn? — pasiūlė plynaveidis svetimasis. I. Simon. VK I 69. Ponas šarliureri, ar nebūtum malonus pačiupinėti mano šoną?.. B. Sruog. DM 335. Na, ar tu man jas neparduotum? Bs. V 296. Ar negalėtumėt, vyrukai, pagelbėti man rąstą į vežimą įkelti? Plt.

f) Tariamosios nuosakos 2-ojo asmens forma su neiginiu ir dalelyte *kad* paprastai yra reiškiamas draudimas. Pvz.: Vaciau, va, šitų lietuvių savo purvinom rankom kad man neliestum! Kad man nedrįstum! Supranti! B. Sruog. DM 142. Kad nesusidėtum man su seniūno vaikais: žinai, kokie tai šašai. P. Cvir. R III 203.

g) Liepimas-įsakymas (draudimas) gali būti reiškiamas taip pat tariamosios nuosakos 1-ojo arba 3-ojo asmens formomis (dažnai su neiginiu), kai jos jungiamos su dalelyte *kad* ir sakomos su griežta intonacija. Liepimo arba draudimo vykdytojas yra 2-asis arba 3-asis asmuo. Pvz.: Bet, Onike, liaukis! Kad aš jo daugiau nebematyčiau prie tavęs. Žem. Rr 22. Kad nė vieno nematyčiau! J. Balt. PV 63. Kad vakare man būtų pirštinės, o ne — tai pamatysi. Grš. Kad man rytoj čia tavo nei kvapo nebeliktų!.. V. Krėv. Rag 25. Survilos dvare kad man nebūtų jokių brolių nė giminaičių! V. Myk.-Put. S 110. Apie Balsį kad man nė kalbos nebūtų! V. Myk.-Put. S 192.

IV

Pageidavimo-linkėjimo semantiniai atspalviai gali būti reiškiama ir geidžiamosios, ir tariamosios nuosakų formomis. Geidžiamosios ir tariamosios nuosakų formos kai kuriais atvejais yra sinoniminės pageidavimo-linkėjimo reiškiama formos. Pageidavimo ir linkėjimo reiškiama artimos, todėl, kalbant apie jų reiškiama nuosakų formomis, ir vartojamas bendras pageidavimo-linkėjimo pavadinimas.

Reiškiama pageidavimą-linkėjimą, veiksmo subjektas paprastai yra 3-asis asmuo (kartais gali būti ir 2-asis asmuo).

Atsižvelgdami į tariamosios nuosakos formų ryšį su kitais sakinių komponentais, galime skirti kelis pageidavimo-linkėjimo semantinių atspalvių reiškiama būdus.

a) Pageidavimas-linkėjimas kartais yra reiškiamas laisva tariamosios nuosakos 3-ojo asmens forma (be *kad*). Pvz.: O, *pakrapštytų* dabar mėšlo, tokius gerus nagus turėdamas. Kiek gero čia surastų! V. Krėv.

AP 20. *Nesulauktų!* Pakaks ir žuobrio. V Myk-Put. S 49. *Nesulauktų*, kad aš taip plėšyčiaus. Žem. Rr 516.

Taip tariamosios nuosakos forma yra vartojama ir priežodiniuose posakiuose, reiškiant pasitenkinimą ar nepasitenkinimą. Pvz.: *Velniai griebtų!* Pasirodo, užtenka mažmožio, kad aš nuleisčiau nosį. A. Vencl. GD 310. Aš šiandien moku, velniai *griebtų*, už jus visus! A. Vencl. GD 296.

b) Junginyje su *kad* tariamosios nuosakos 3-ojo asmens forma gali būti reiškiamas pageidavimas-linkėjimas, kai sakinyje aiškiai pasakytas veikėjas, 3-asis asmuo (daiktas, gamtos reiškiny), kuris pageidaujamą veiksmą gali vykdyti arba nevykdyti. Pvz.: *Kad tik mamytė greičiau namo grįžtų.* V. Krėv. AP 247. *Kad kaimynai tavęs lenktųsi*, kad rankos tau niekas *nepaduotų*, kad mirties patale tau niekas paskutinės pagalbos *nesuteiktų!* V. Myk.-Put. S 238. *Kad bent dar nekibtų* tas veršis. Žem. Rr 72. *Kad nors nesikeiktų*, biauzybė! B. Srug. DM 214. *O kad jos maltų*, *Kad nesibartų*, Didžią duonelę *Kad nemažintų!* JD. I 124 d. Ak, kad visos moters taip kytriai *padarytų*... K. Donel. M 36. *Kad nors tie rugiai ir vasarojus geriau augtų*... J. Bil. R 73. *Kad jau toji Amerika žemėn prasmegtų!*. V. Krėv. AP 221. *Kad nors šiaudų grynų būtų*, o dabar — pelėšiais šeriamo. P. Cvir. ŽM 116. *Kad tik sušvistų* Rudens saulutė... S. Nėr. ŠM 30.

c) Junginyje su *žad* tariamosios nuosakos 3-ojo asmens forma gali būti reiškiamas bendras pageidavimas, konkrečiai nenukreiptas į veikėją (asmenį, daiktą). Pvz.: *Kad bent gerai pavyktų* parduoti, ką atsivežė. V. Myk.-Put. S 6. *Suniška tarnyba!* *Kad bent greičiau visa tai baigtųsi!* V. Myk.-Put. S 245.

d) Junginyje su *kad* tariamosios nuosakos 3-ojo asmens forma dažnai vartojama, linkint ko nors bloga, niekinamuose sušukimuose, keiksmuose. Pvz.: *Kaip juos šventoji žemelė nešioja?* *Kad juos varnai sulestų!*. *Kad juos perkūnas nutrenktų* į pat peklos dugną! V. Myk.-Put. S 259. *Šarke, Šarke, kad tave galas paimtų!* V. Krėv. AP 64. *Kad tave velniai paimtų!* Ut. *Kad tave tūkstantis peklų atimtų* (Dr) Na-a maita, kad tave varnos kuo greičiausia *sukapotų*, kad tave kur pabaly vilkai *sudraskytų*. Vaižg. Rr I 463. A, kad juos velniai *paimtų!* OG.

Kaip matyti, reiškiant pageidavimą-linkėjimą, prieš dalelytę *kad*, kuri veikia tariamosios nuosakos formos reikšmę, kartais dar eina jautukai *o*, *oi*, *ak*, *a* (kaip ir noro, liepimo-prašymo reiškinio atvejais). Tie jautukai suteikia pageidavimo-linkėjimo atspalviui emociingumo, kartu paryškina tariamosios nuosakos optatyvinę reikšmę.

V

Tariamosios nuosakos sudurtinės formos taip pat gali turėti optatyvinę reikšmę su jos semantiniais atspalviais, kurie panašūs į vienisinių formų semantinius atspalvius. Sudurtinių formų semantinių atspalvių savitumai daugiausia priklauso nuo pačios sudurtinių formų reikšmės. Sudurtinėmis formomis dažnai yra reiškiamas noras, pageidavimas,

linkėjimas tokio veiksmo, kuris galėjo vykti praeityje (prieš mūsų kalbėjimo momentą), bet faktiškai nevyko. Taip yra todėl, kad kai kurios sudurtinės tariamosios nuosakos formos (sudarytos su būtojo laiko dalyviais) reiškia būtąjį laiką.

Sudurtinės tariamosios nuosakos formos, panašiai kaip ir vientisinės, reiškiant optatyvinius atspalvius, dažnai siejasi su kitais sakinio komponentais, ypač su dalelyte *kad* (viena arba su jaustukais).

a) Sudurtinėmis formomis gali būti reiškiamas pageidavimas — linkėjimas bet kuriam asmeniui ar daiktui (procesui), kad jis būtų vykęs praeityje kokį nors veiksmą (iš tikrųjų tas veiksmas nėra įvykęs). Pvz.: *Kad jūsų gyvenimas ežeru būtų aptekęs!* Zem. Rr 74. *O kad tu būtum, tėvai, n'atėjęs,* Tokių žodelių *neiškalbėjęs!* JD. I 165 d. *O kad jūs būtumėt matę,* kaip jis mane šokdino! V. Myk.-Put. S 460. *O kad visi kăpai būtų buvę tokie!* B. Sruog. DM 68. *Kad bent pusę žodžio man būtų pasakiusi:* ar tu velne, ar tu kas... Zem. Rr 148. *Ak, jūs būtumėt matę,* kaip puikiai atrodė šokiai poetiškose Nemuno pakrantėse. V. Myk.-Put. S 494.

Tariamosios nuosakos sudurtinės formos kartu su dalelyte *kad* gali eiti tam tikrais įterptiniais sakiniais, reiškiant pageidavimą, linkėjimą. Pvz.: *Nuskriaudėm našlaitėlę, ir mušiau vargšelę, kad tos mano rankos būtų nudžiūvusios...* V. Krėv. Rag 27. *Nagi vis tas skerdžius padarė, kad jis būtų kojas nusisukęs.* dar turgun eidamas!.. V. Krėv. Rag 66. *Blogiausias dalykas buvo — tai pasiutusi sloga, kad ją kur smakas būtų prarijęs!* B. Sruog. DM 152.

b) Sudurtinėmis tariamosios nuosakos formomis gali būti reiškiamas apgailėstavimas dėl įvykusių ar neįvykusių faktų praeityje. Pvz.: *Kad būčiau rytą pats neišvaręs!* — pridėjo seniukas. Zem. Rr 154. *Kad būtumėm jį prie savęs laikę.* P. Cvir. ŽM 182. *Gaila, kad nežinojau. Būčiau liepęs savo vežėjui juos botagu perlieti.* V. Myk.-Put. S 109. *Ne, tariau, tegu jau būčiau nepažinęs Tų pasviečių ir tų žvaigždžių septynspalvių.* V. Myk.-Put. R I 252.

c) Sudurtinėmis šios nuosakos formomis gali būti reiškiamas liepimas — prašymas, įsakymas, kad būtų nuveiktas koks nors darbas. Pvz.: *Kad būtų užvyruota, atlikta* iki penkioliktos! P. Cvir. ŽM 125. *Kad man būtų doros mergos nusamdytos,* ne tą paleistuvę laikyti! Zem. Rr 230.

Šiame straipsnyje yra pateikta medžiagos apie tariamosios nuosakos vartojimą optatyvine reikšme vientisiniuose sakiniuose, trumpai aprašant svarbesnius vartojimo atvejus, — mažiau būdingi atvejai čia nebuvo liečiami.

SANTRUMPOS

- J. Balt. PV — J. Baltušis, Parduotos vasaros, 1958.
 J. Bil. R — J. Biliūnas, Raštai, 1947.
 Bs. V — Iš gyvenimo vėlių bei velnių, surinko J. Basanavičius, 1903.
 P. Cvir. R — P. Cvirka, Raštai, 1949.
 P. Cvir. 2M — P. Cvirka, Zemė maitintoja. — Raštai, t. VIII, 1949.
 K. Donel. M — K. Donelaitis, Metai, 1945.
 T. I. GU — T. Ivanauskas, Gamtininko užrašai, 1955.
 J. Jabl. Rr — J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, t. I—II, 1957—1959.
 JD — Lietuviškos dainos, užrašytos A. Juškos, 1954.
 V. Krėv. AP — V. Krėvė, Apsakymai ir padavimai, 1955.
 V. Krėv. Rag. — V. Krėvė, Raganius, 1958.
 V. Myk.-Put. S. — V. Mykolaitis-Putinas, Sukilėliai, 1957.
 V. Myk.-Put. R — V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, 1959.
 S. Nėr. SM — S. Nėris, Širdis mana — audrų daina, 1959.
 I. Simon. ASL — I. Simonaitytė, Aukštųjų Šimonių likimas, 1945.
 I. Simon. VK — I. Simonaitytė, Vilius Karalius, Raštai, t. IV, 1958.
 B. Sruog. R — B. Sruoga, Raštai, 1957.
 B. Sruog. DM — B. Sruoga, Dievų miškas, 1960.
 B. Sruog. AD — B. Sruoga, Apyaušrio dalia, 1945.
 Vaižg. Rr — Vaižganlas, Rinktiniai raštai, 1957.
 A. Vencl. GD — A. Venclova, Gimimo diena, 1959.
 A. Vien. P — A. Vienuolis, Puodžiūnkiemis, 1952.
 Zem. Rr — Zemaitė, Rinkliniai raštai, 1946.

Vietovių santrumpos kaip didžiajame Lietuvių kalbos žodyne.

ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ПРЕДПОЛОЖИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ ГЛАГОЛА ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА В ОПТАТИВНОМ ЗНАЧЕНИИ В ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

П. ГАЙЛЮНАС

Резюме

Самое общее значение предположительного наклонения глагола литовского языка имеет немало конкретных семантических оттенков, которые можно разделить на две основных группы: 1) потенциальные и 2) оптативные оттенки значения. В статье анализируются оттенки оптативного значения в простых предложениях. Оптативное значение предположительного наклонения имеет еще три группы более конкретных семантических оттенков: 1) желания, 2) повеления, - просьбы, 3) желания - пожелания.

Семантические оттенки желания выражаются обычно формой I-го лица предположительного наклонения, которая может употребляться свободно или может быть связана с другими компонентами предложения, обычно с частицей *kad* — чтоб (без междометий или с междометиями *o, ai, ak, — o, ай, ах и др.*).

Семантические оттенки повеления-просьбы выражаются обычно формой 2-ого лица, которая может употребляться свободно или быть связана с другими компонентами: с наречиями сравнительной степени — *geria u*, *greičia u*, *verčia u* (лучше, скорее, лучше), с формой предположительного наклонения глагола *galėti* (может) и неопределенной формой, с модальной частицей *gal* (может), с отрицанием *ne* (не) на фоне вопросительного предложения, с частицей *ka d* (чтоб).

Семантические оттенки желания-пожелания выражаются чаще всего формой 3-го лица, которая связана с частицей *ka d*.

Семантические оттенки оптативного значения сложных форм предположительного наклонения аналогичны оттенкам простых форм. Сложными формами часто выражается желание, пожелание такого действия, которое могло произойти в прошлом (до момента речи), но фактически не произошло. Это зависит от самого значения сложных форм, которые, будучи образованными с причастиями прошедшего времени, обозначают прошедшее время.